

ТУРКЧА ТИЛАК/ОЛҚИШ/ДУОЛАРДА СИНОНИМ СЎЗЛАРНИНГ БАДИЙ ВАЗИФАЛАРИ

АРИПОВ МУХАМАДЖОН

ўқитувчи, ТДШУ

Аннотация. Тилишунослигида маълум бир тилни ўзига хос миллий, тарихий хусусиятларидан келиб чиқиб тадқиқ этиши муҳим омиллардан ҳисобланади. Ўрганишида асосли бир жиҳат яққол кўзга ташланади. Бу жиҳат лексик синонимларни ўрганиши жараёнида турли ва бир-биридан фарқли ёндашувлар юзага келганлигини, бир-бирини инкор этмайдиган, балки бир-бирини тўлдирадиган қиёсий-тарихий, система-структур, антропоцентрик каби парадигмалар асосида илмий-назарий қарашлар ва методларга таянган ҳолда тадқиқотлар олиб бориши зарур деб қаралади. Лексик синонимларнинг лисоний ва нутқий муносабатини тадқиқ этиши тилишуносликнинг шиддат билан тараққий этиб бораётган кўплаб соҳаларининг ривожланишини белгилаб бермоқда.

Тил воситаларидан амалий фойдаланиши самарадорлигини таъминлашда синонимларни миллий тил характеридан келиб чиқиб, илмий текиширишни кун тартибига қўймоқда. Синоним лексемалар ўртасидаги семантик ҳамда прагматик муносабатларни тадқиқ этиши бугунги тилишуносликнинг долзарб масалалардан бири саналади. Мақоламизда туркча тилак/олқиш/дуоларда қўлланилган синонимик қаторлардаги маънодошликни ажратиб бадиийликни ошириши муаммосига бағишланган.

Турк тилишунослиги жадал ривожланиб, ўзининг юқори босқичига кўтарилди, миллий-маданий омилларнинг аҳамияти фаннинг турли соҳаларидаги кўплаб тадқиқотларнинг кўламини кўтаришини устувор вазифа сифатида белгилаб берди. Туркча тилак/олқиш/дуоларда қўлланилган лексик синонимларининг лисоний ва нутқий муносабатини, хусусан, синонимик қатор лексемаларининг таркиби, семантик кўлами, нутқий мавқеи, синонимияда ўзлашма сўзлар масаласи, улардаги прагматик мазмун, синонимларни унификациялаш ва тартибга солиниши, мавжуд лугатларда уларнинг берилиши мақолада келтириб ўтилган. Шу нуқтаи назардан, синонимик қаторларнинг ҳозирги пайтда истеъмолда кенг қўлланилиши, лексик синонимларнинг нутқий ва лисоний муносабатлари кўп аспекти комплекс таҳлил қилиниши, мавзунинг долзарблиги ҳамда муҳимлигини кўрсатади.

Таянч сўз ва иборалар: “Синонимия”, “фонемаларнинг талаффуз вариантлари”, “akıl-fükür”, “Malından-mülkünden”.

Аннотация. Одним из важных факторов в лингвистике является изучение того или иного языка на основе его национальных и исторических особенностей. В исследовании ясно виден разумный аспект. В основе этого аспекта лежат научно-теоретические взгляды и методы, основанные на сравнительно-исторических, системно-структурных, антропоцентрических парадигмах, которые не отрицают, а дополняют друг друга при изучении лексических синонимов. Изучение языковых и речевых отношений лексических синонимов определяет развитие многих быстро развивающихся областей языкознания.

Обеспечивая эффективность практического использования языковых средств, он ставит на повестку дня научное изучение синонимов, исходя из природы национального языка. Изучение семантических и прагматических отношений между синонимичными лексемами - одна из самых актуальных проблем современной лингвистики. В нашей статье мы сосредоточимся на проблеме улучшения искусства, отличая значение от синонимичных строк, используемых в турецких пожеланиях/аплодисментах/молитвах.

Турецкая лингвистика быстро развивалась и достигла своего пика, важность национальных и культурных факторов сделала приоритетным увеличение объема исследований в различных областях науки. Лингвистические и речевые отношения лексических синонимов, употребляемых в турецких пожеланиях, аплодисментах/молитвах, в частности, структура лексем синонимического ряда, семантический объем, речевая позиция, вопрос о синонимах, их прагматическое содержание, унификация и регулирование синонимы в настоящей статье. В этом контексте широкое использование синонимических рядов в современном потреблении, многогранный комплексный анализ речи и языковых отношений лексических синонимов показывает актуальность и важность темы.

Опорные слова и выражения: «Синонимия», «Варианты произношения фонем», «Разум», «Собственность».

Abstract. One of the important factors in linguistics is the study of a particular language based on its national and historical characteristics. The research clearly shows a reasonable aspect. This aspect is based on scientific and theoretical views and methods based on comparative historical, systemic and structural, anthropocentric paradigms, which do not deny, but complement each other in the study of lexical synonyms. The study of linguistic and speech relations of lexical synonyms determines the development of many rapidly developing areas of linguistics.

Ensuring the effectiveness of the practical use of linguistic means, he puts on the agenda the scientific study of synonyms, based on the nature of the national language. The study of semantic and pragmatic relations between synonymous lexemes is one of the most pressing problems of modern linguistics. In our article, we will focus on the issue of improving art, distinguishing meaning from synonymous strings used in Turkish wishes/applause/prayers.

Turkish linguistics developed rapidly and reached its peak, the importance of national and cultural factors made it a priority to increase the volume of research in various fields of science. Linguistic and speech relations of lexical synonyms used in Turkish wishes, applause/prayers, in particular, the structure of synonymous lexemes, semantic volume, speech position, the issue of synonyms, their pragmatic content, unification and regulation of synonyms in this article. In this context, the widespread use of synonymous series in modern consumption, a multifaceted complex analysis of speech and linguistic relations of lexical synonyms shows the relevance and importance of the topic.

Keywords and expressions: "Synonymy", "Variants of pronunciation of phonemes", "Reason", "Property".

Турк тилида сўзлар орасида маънодошлик ҳодисасига кўп дуч келинади. Тилак, олқиш ва дуоларнинг тузилишида умумий семантика мавжуд бўлган бир-бирига жуда яқин маънодош сўзлар иштирок этган ёки такрор сўз каби қўлланилган синоним сўзлар қўлланилган бир қанча тилаклар ажратиб олинди. Аслида тилак таркибида қисман семантика мавжуд бўлгандагина синонимия ҳақида сўз айтиш мумкин. Шунинг алоҳида таъкидлаш керакки синонимия ҳодисасида умумий маънолик ва тенг маънолик сўзлар мавжуд. Аслида бу иккиси ҳам синонимликни ифодалайди.

Синонимия муаммолари билан шуғулланишда тилшунос олимлар ва тадқиқотчилар томонидан катта тажриба тўплаган ва бу борада турли ҳажмдаги тадқиқотлар юзага келган. Тилидаги синонимия ҳодисаси ва бу ҳодиса жараёнида юз берадиган тил бирликлари ўртасидаги ўзаро маъно муносабатлари ҳақидаги қарашлар, шу каби йўналишларни ёритишга бағишланган илмий изланишлар натижасидан кўриш мумкин. Тилшунос олимлар томонида тилдаги синонимик муносабатлар берилган маълумотлар ва далиллар шунинг кўрсатадики фақат лексик бирликлар ўртасидагина эмас, балки фонемаларнинг талаффуз вариантларида, турғун бирикмалар, морфологик воситалар ва синтактик қурилмалар ўртасида ҳам мавжуддир.

Синонимлар умумий бир маънони ёки тушунчани аниқлашга хизмат қиладиган, ана шу мақсад йўлида туркча тилак ва олқишлар матнда бир-бирига мазмунан яқинлашадиган ва

бирлашадиган, шу билан бирга маъно нозикликлари бир-биридан фарқладиган тил элементлари мажмуини англаш тўғри бўлади.

Тилдаги синонимик муносабатлар фақат лексик birlikлар ўртасидагина эмас, балки фонемаларнинг талаффуз вариантларида, турғун бирикмалар, морфологик воситалар ва синтактик қурилмалар ўртасида ҳам мавжуд. Синонимияга оид умумий қоида ва талаблар уларнинг ҳаммасига тегишли ҳамда барчасида амал қилади.

Шундай қилиб, юнон тилидаги «синоним» сўзи «бир хил» деган маънони билдиради ва бу тушунча атрофида матнда мазмунан бир-бирига мос келадиган сўз ва иборалар, сўз бирикмалари ва гап қурилмалари тарзида шаклландиган тил birlikлари бирлашади. Улар бир сўз, бир сўз шакли ёки қурилишини ташкил этгани учун ҳам лексик ва грамматик маъноларда фарқлар бўлмаслиги керак. Синонимлар эса маънолари бир-бирларига яқин бўлган турли сўзлар, сўз шакллари, қурилмалардир.

Синонимлар таснифи ҳам унинг тадқиқотчилари диққат-эътиборида бўлиб келган. Ш.Раҳматуллаев бу ҳодисанинг тил қатламларида мавжудлигидан келиб чиқиб, уларни дастлаб луғавий ва грамматик синонимияга ажратади. Яна ўз навбатида луғавий синонимияни лексик, фразеологик ва лексик-фразеологик турларга бўлади. Маъно қирраларининг фарқланишига кўра эса уларнинг маъно синонимлари (идеографик синонимлар), услубий синонимлар ва нутқий синонимлар сингари турларини санаб ўтади.

Синонимларни ўрганиш ва тушунишни осонлаштирадиган бу каби таснифлар орасида И.Голуб таснифи эътиборга лойиқ. Унинг фикрича, маъно оттенкалари билан фарқланувчи синонимлар семантик синонимлар, бир хил маънога эга бўлиб, услубий бўёқдорлиги билан ажралиб турувчи синонимлар услубий синонимлар дейилади. Услубий синонимларга турли вазифавий услубларга тааллуқли бўлган ҳамда бир вазифавий услубга тегишли бўлиб, турли эмоционал-экспрессив оттенкалари билан фарқладиган синонимлар киради. Ҳам маънолари, ҳам услубий бўёғи билан фарқладиган синонимлар эса семантик-услубий синонимлар ҳисобланади.

Синонимлар таснифи ҳақида З.Хованская қуйидагиларни ёзади: «луғавий синонимлар» – бир сўз туркумига тегишли бўлган, ўз маъносида жинс ва тур аломатларини сақлайдиган, мавҳумликнинг бир хил сатҳига алоқадор бўлган ва денотатив ёки маънонинг услубий компонентлари билан фарқ қиладиган тил бирлигидир.

Услубий тадқиқот учун шу нарса фавқулодда муҳимки, синонимик муносабатлар фақатгина тил тизимида мавжуд бўлмасдан, балки у ҳам тил birlikларининг услубий тармоқланишида иштирок этадиган, ҳам муомала жараёнида услубий вазифаларни бажарадиган барча тил сатҳлари birlikлари ҳисобига яратиладиган матнда ҳам пайдо бўлади.

Услубият ҳақида гап кетар экан, унинг ўта муҳим унсури ҳисобландиган синонимлар ва вариантларнинг ўзаро умумий ва фарқли томонларини ажратиш ҳам мақсадга мувофиқ бўлади.

Allah suçutuzu-günahımızı affede (L.A.S.30.). – «Аллоҳ айб-гуноҳларимизни кечирсин». *Suç-* сўзи турк тилининг изоҳли луғатида 1. *ахлоқ қоидаларга зид муносабатда бўлиш*. 2. *Қонунларгани бўзиш* маъноларида изоҳланган. *Günah-*сўзи ўша луғатда 1. *Динда хато деб айтилган ишни қилиш ёки юриш*. 2. *Аничинарли хатти-ҳаракат, афсусландиган иш қилиш*. 3. *(айрим ибораларда) жавобгарлик*. 4. *Қабоҳат, оғир айб иш*, маъноларида изоҳланади.

Allah akıl-fükür versin (L.A.S.86.). – «Аллоҳ ақил-фикр берсин» *akıl* сўзи турк тилининг изоҳли луғатида 1. *Фикирлаш*, 2. *Мия*. 3. *насиҳат, ўғит*. 4. *Ўй, фикр* маъноларида изоҳланади. *Fükür* сўзи аслида *fikir* шаклида келади. Бу ерда у фонетик ўзгаришга учраган. Шунинг учун унинг асл кўриниши шаклини турк тили изоҳли луғатидан маъноларни кўриб чиқамиз. 1.

Фикр, мулоҳаза, мутолаа. 2. Ўй, гоя маънолари изоҳланган. Тилак таркибидаги синонимик жуфтлик маъноларидан айнан мос келганлигини кўриш мумкин.

Умуман олганда, синонимиянинг турли томонларини очишга бағишланган нисбатан катта микдордаги тадқиқотлар мавжуд бўлишига қарамай, синонимларни аниқлаш, уларни ўрганиш усуллари, синонимларни аниқлаш ва таснифлаш тамойиллари ва синонимик қатор чегаралари тўғрисида ҳали ҳам келишув мавжуд эмас.

Allah canina bedenine sağlık vere (L.A.S.254.). – «Аллоҳ тану жонинга соғлиқ берсин». *Can-beden* сўзлари тилак таркибида синоним сифатида қўлланилган сўзлардир. Улар изоҳланганда *can* сўзи 1. *Инсонлар ва ҳайвонларнинг яшаашларини таъминловчи, ўлим билан танадан чиқиб кетишига ишониладиган борлиқ.* 2. *Яшаиш, ҳаёт.* 3. *Куч, тириклик.* 4. *Инсон, шахс.* 5. *инсоннинг борлиги, ўзи.* 6. *Кўнгил.* 7. *Яқинлик ҳиссини билдирувчи сўз.* 8. *Ич ичдан яхши кўрилган, ширин* каби маъноларни эга бўлган сўз. *beden*-сўзи 1. *жонли мавжудотларнинг моддий қисми, вужуд.* 2. *Вужуднинг бош, қўл ва оёқ қисмларидан ташқари қисми, гавда.* Булардан ташқари қалъа девори ва либос ўлчами маъноларида қўлланилади.

Синонимлар одамнинг, нарсаларнинг турли хусусиятлари, воқелик ҳодисалари ҳақидаги гоёларини тўлдирувчи маълумотларни ўз ичига олади. Синонимия-бу одам дунёни концептуал усулларида бири бўлиб, у орқали у объектнинг кўп қирралилиги билан идрок этади ва тушунади. Синонимиянинг энг аниқ сабаби ўхшашликдир. Бошқа томондан, синонимия ҳам референтларнинг хусусиятлари ўртасидаги баъзи бир фарқни англатади, чунки баъзи бир янги маъноларни яратишга чақирилади. Баъзида икки ёки ундан ортиқ синонимлардан фойдаланиш, худди шу жумлада, ифодаланган тушунчани очиб беришнинг стилистик воситасидир. Синоним, қоида тариқасида, битта фикрни такрорламайди, аксинча ифодаланган тушунчанинг баъзи белгиларини аниқлаштиради.

Allah yavuz dilden, kem nazardan saklasın (L.A.S.327.). – «Аллоҳ ёмон сўздан, ёмон кўздан асрасин». Бу ўринда тилакнинг қўлланилиш ўриндаги маъноси ёмон сўзда, ёмон кўздан, ёмон ниятли кўздан, назар тегадиган кўз билан қарашдан асраш каби маъноларни беради. *Yavuz-kem* сўзлари турк тилининг изоҳли луғатларида қуйидаги маъноларда изоҳланади. *Yavuz* 1. *ёвуз, ёмон,* 2. *кучли, мустаҳкам.* 3. *яхши, кўркем, чиройли.* Шу ўринда алоҳида таъкидлаш лозимки, 2-, 3- изоҳлар туркларнинг нутқида ижобий маънода ҳам қўлланилади. Аммо таҳлилга тортилган тилакда бу сўз ёмон маъносида келган. *Kem* сўзи 1. *нуқсон, камчилик.* 2. *ёмон,*

«Вариантдорлик нутқда эркин ва мақсадга мувофиқ танлаш имконияти бўлмаса адабий тил ўзининг муҳим бадий эстетик функциясини, таъсирчанлик, ифодалилик томонларини таъминлай олмас эди. Инсон нутқи ҳиссиз, ўлик қолиплар, қайтариқлардан иборат бўлиб қолар эди»¹.

Allah arsız-yüzsüze düşürmesin (L.A.S.376.). – «Аллоҳ орсизга-юзсизга муҳтож қилмасин», *arsız-yüzsüz* сўзлари синоним сўзлар бўлиб, тилакда келган. Бу сўзларнинг изоҳли луғатдаги маънолари қуйидагича; *arsız* 1. *уяти йўқ, ҳеч қачон хижолат тортмайдиган, бети қаттиқ,* 2. *оч кўз.* 3. *ўсимлик номи(осонгина униб кетаверадиган ўт).* *Yüzsüz* 1. *бети йўқ.* 2. *Уялмайдиган, тортинмайдиган, юзсиз, орсиз* маънолари мавжуд.

Фонетик ва грамматик шаклларда намоён бўладиган лингвистик вариантларни гарчи услубий имкониятлари ниҳоятда кенг ва ранг-баранг бўлган синонимларга тенглаштириб бўлмаса ҳам айрим тилак ва олқишлардаги услубий бўёқдорлигини ҳисобга олиб мумкин.

¹ (Адабий норма ва нутқ маданияти – Т., «Фан», 1983, 63-65-бетлар).

Allah kadir-kıymet bilmeze düşürmesin (L.A.S.387.). – «Аллоҳ қадр-қиймат билмайдиганга учратмасин». Ушбу тилакда *kadir-kıymet* сўзлари синонимик қатордан жой олган. Бу сўзларнинг маънолари қуйидагича; *kadir* 1. қадр, қиймат. 2. (аст.) бир юлдузнинг порлаш жиҳатида зинаси, қавати, турган ўрни. *Kadir* сўзи талаффузда урғуни жойи ўзгарса умуман бошқа маънодаги сўз, қодир- сўзига ҳам ўзгаради. *Kıymet* сўзининг ягона варианты *қадр* сўзи эканлиги изоҳли луғатда текширилди.

Allah uğursuza-kademsiz düşürmesin (L.A.S.390.). – «Аллоҳ шумқадамдан аспрасин». *Uğursuz* сўзининг қуйидаги маънолари мавжуд. Ўзида эзгулик бўлмаган, эзгусиз, мусибат, маъсум, молесиз маъноларида келади. *kademsiz* сўзнинг синоними сифатида фақат *uğursuz* сўзи синоним сифатида ягона варианты кўрсатилган.

Kimseye el-aviş açmayasın (L.A.S.416.). – «ҳеч кимга қўлинг-қўнжинг очмагин». Ушбу тилакдаги *el-aviş* сўзлари орқали матнда синонимик вазият юзага келтирилган. Турк тилида *el* сўзининг ҳосил қиладиган маънолари сермахсуллигини инобатга олган ҳолда уларнинг маъно ва мазмун жиҳатларига тўхталишни лозим топдик.

El сўзининг изоҳли луғатдаги шакллари; 1. Қўлнинг билакдан бармоқ учигача бўлган қисми. 2. Восита. 3. Эгалик, соҳиблик. 4. Маротаба, кез. 5. Ўйин ўйнаш вақтида навбати келган одам (*el bende* мени қўлим, мени юришим.) 6. Бошқарув, тазйиқ, таъсир. 7. Айрим нарса ва буюмларни ушлаш жойи, тутқич. 8. Қўлда тайёрланган маъноларда изоҳланади. Сўзлашувда бегона маъноси ҳам мавжуд. Ушбу маъноси контекстга қараб қўлланилади.

Aviş 1. Қўлнинг ич томони. 2. Қўлнинг ярим букилган ҳолати. 3. Қўл ярим букилган ҳолда оладиган миқдор, маъноларида изоҳланади.

Синонимларнинг нутқдаги ўрни жуда муҳим: улар бир хил сўзнинг кераксиз такрорланишини олдини олишга ёрдам беради, аниқроғи, фикрларни аниқроқ этказади, маълум бир ҳодисанинг, сифатнинг ва бошқа рангларнинг турли хил рангларины ифода этишга имкон беради.

Allah eline koluna dert vermeye (L.A.S.423.). – «Аллоҳ қўлингга билакларинг дард бермасин». *Eline-koluna* сўзлари синоним сўзлар сифатида тилак таркибида келган. *Kol* сўзи 1. Инсон танасининг елкадан бармоқ учигача бўлган қисми. 2. (қўй, бузоқ, қўзи ва б. учун) олд оёқларининг устки қисми. 3. Кийимнинг қўл кирадиган қисми. 4. Дарахтларнинг танасидан айрилган қалин қими, шох. 5. Механик қурилмаларда ушлаб, ўгириш ёки тортиш учун ишлатиладиган ёғоч ёки метал парча. 6. Айрим чолғу асбобларнинг қўл билан тутиладиган соп қисми. 7. Диван ёки креслоларнинг қўл қўйишига хизмат қиладиган қисми. 8. Хавфсизликни таъминлаш мақсадида айланиб юрган милиция, жандарма, ёки аскарлар гуруҳи, қўриқчилар. 9. Ишчи гуруҳ, жамоа, гуруҳ. 10. Қанот, қўл. 11. Тартиб, каби маънолари мавжуд.

Бир нечта синонимлардан иборат сўзлар гуруҳига синонимик қатор (ёки уялар) дейилади. Синонимик қатор турли хил илдиз ва битта илдиз синонимларидан иборат бўлиши мумкин. Қолган синонимлар семантик-стилистик маънода ва нутқда фойдаланишнинг ўзига хос хусусиятлари билан ажралиб туради.

Allah kol-kanat vere (L.A.S.792.). – «Аллоҳ қўллаб қувватласин». *kol-kanat* сўзлари синоним жуфтлик сифатида тилакда келган. Юқорида келтирилган масолимизда. *Kol* сўзининг синонимлари келтирилган. *Kanat* сўзи 1. қўшлар ва ҳашоратларнинг учишларни таъминлаб берадиган орган. 2. балиқларнинг сузгичи. 3. бир учиш қурилмасини ҳавода аэродинамик мувозанатини таъминлаб парвозини амалга оширувчи қисми. 4. эшик, дераза, шкаф каби очилиб ёпиладиган буюмларнинг очиладиган эшиги. 5. ён, тараф. 6. мажлис ёки партияларнинг аъзолари томонида йиғилишларда фикрлар айтадиган томонларнинг ҳар бир. 7. паррак кўринишдаги нарсаларнинг қўли. 8. жанг вақтида армиянинг икки тарафи. 9.

футбол, гандбол ва шунга ўхшаш жамоаларнинг ҳужум чизиқларининг ўнг ва чап томонларида жой олган ўйинчилар.

1. қариндоши, энг яқинлари

2. ҳимоячиси, қўллайдигани, қувватлайдигани, маъноларида келган.

Тилакда *kol-kanat* сўзлари Аллоҳ энг яқининг, ҳимояловчинг, қўллаб қувватловчинг бўлсин, деган маънода айтилган.

kol-kanat синонимлар иштирок этган туркча тилаклардан айримларини келтириб ўтамыз.

Kolun-kanadin kırılmaya (L.A.S.793.). – «қўл қанотинг синмасин», *Sevenlerine kol-kanat olasin* (L.A.S.). – «Яхши кўрганларинга қўл-қанот бўлгин», *Allah kol-kanat vere* (L.A.S.792.). – «Аллоҳ қўллаб қувватласин»,

Kolun-kanadin kırılmaya (L.A.S.793.). – «қўл қанотинг синмасин», *Sevenlerine kol-kanat olasin* (L.A.S.). – «Яхши кўрганларинг қўл-қанотинг бўлсин». *kol-kanat* сўзлари синоним жуфтлик сифатида тилакда келган.

Синонимларнинг табиати икки томонлама: бир томондан, бу бир хил маънони англатадиган сўзлар, бошқа томондан, бу бироз бошқача бўлган сўзлар. Синонимларнинг табиатидаги бу икки томонлама уларнинг нутқда ишлатилишининг асосидир. Баъзи ҳолларда, уларнинг семантик ўзига хослиги (ёки жуда яқин ўхшашлик) ишлатилади, биринчи навбатда, бошқаларда, фарқга асосий эътибор қаратилади.

Allah seni fesattan-fitneden koruya (L.A.S.468.). – «Аллоҳ сени фитна-фасоддан асрасин». *fesattan-fitneden* сўзлари бир-бирига маънодош сўзлар қилиб ажратилган. *Fesat* 1. бузилиш. 2. муносабатларни бузувчи, келиша олмайдиган. 3. Ҳар қандай вазиятда фақат ёмон нарса йўлайдиган. 4. Гап чақиштирувчи. 5. Ҳийлакор маъноларда изоҳланади.

Fitne сўзининг 1. келишолмаслик, чиқиша олмаслик. 2. муносабатларни бузувчи, маънолари мавжуд. Тилакдаги бу икки сўзлар маъно ва мазмунан бир-бирига синонимдир.

Sağ gidip esen gelsin (L.A.S.496.). – «Соғ бориб саломат келгин». *Sağ-esen* сўзлари синоним сўзлар сифатида тилак таркибида жой олган. Бир бирига маънодошлик даражасини қуйидаги сўзлар орқали қанчалик яқин ва тўғри келишини текшириб чиқамиз. *Sağ* 1. соғлом, эсон, омон. 2. тоза, беэиён. 3. яшаётган маънолари мавжуд. Шу билан бирга ёзилиш шакли бир лекин умуман бошқа мазмун касб этадиган сўз сифатида ҳам турк тилида *Sağ* сўзи мавжуд. У сўз англатган маъноларни кўриб чиқамиз. 1. вужудда юрак жойлашган томоннинг қарши тарафи. 2. Ўнг томон. 3. чап тарафни зиди, маъноларда изоҳланади.

Esen 1. ҳеч қандай касаллик, вужудда ҳеч қандай нуқсони бўлмаган, соғлом, сиҳати жойида, маъносида изоҳланади. Бу сўз бир мазмунда изоҳланади. Яъни *sağ-esen* сўзлари ёнма ён юрадиган маънодош сўзлардир.

Sağlıkla git, selametle gel (L.A.S.497.). – «Ой бориб, омон қайт». *Sağlık-selamet* сўзлари синонимлар сифатида тилакда жой олган. *Sağlık*- 1. вужуднинг бетоб бўлмаган ҳолати, вужуд саломатилиги, сиҳат. 2. вужуднинг яхши ёки ёмон бўлиш ҳолати. 3. соғ, жонли, тирик ҳолат, маъноларида келган. *Selamet* 1. саломат бўлиш, саломатлик. 2. ҳар қандай кўрқув ва таҳликадан узоқ, ишончли жойда бўлиш. 3. Тушунтиришда асос бўлган фикрнинг ҳар томондан тўғри ва ишончли бўлиши. Фикр ойдинлигига эришиш, маъноларида ифодаланган.

Güllük-gülüstanlık içinde yaşıyasın (L.A.S.540.). – «Гули-бўстон ичида яшаш насиб қилсин». *Güllük-gülüstanlık* сўзлари синоним сўзлар сифатида келган. *Güllük* сўзининг маъно ва мазмунан яқин бўлган сўзлар жуда салмоқлидир. Чунки бу сўзлар шарқ халқлари тили ва нутқида кенг истеъмол қилинади. Турк тилининг изоҳли луғатида бў сўз қуйидаги

маъноларда изоҳланган. 1. *Гул бог. Гули кўн бўлган жой. Гулзор.* Маъноларида келган. *Gülüstan*-сўзи 1. *Гул боғи.* 2. *хузур ҳаловат ва бойликда яшамоқ,* маъноларида изоҳланган.

Hayırlı uğurlu olsun (L.A.S.590.). – «Хайрли баракали бўлсин». *Hayırlı uğurlu* сўзлари тилакда синонимлар жуфтлигини ҳосил қилмоқда. *Hayırlı*-сўзи 1. *фойдали, хайри бор бўлган.* 2. *Яхши, гўзал, чиройли* маънолари мавжуд. *Uğurlu* 1. *Эзгулиги бор бўлган, яхшилик келтирганига ишонилган, қутлуг, муборак,* маъноларида изоҳланган.

Hayırlısı-uğurlusu(L.A.S.591.). – «Хайрлиси-баракалиси».

Hoş geldin safalar getirdin iyilik olsun sana (L.A.S.695.). – «Хуш келдинг сафолар келтирдинг яхшиликлар бўлсин сенга». *Hoş geldin safalar getirdin* сўзлари аслида турк тилида барчага бирдек ёқадиган тилак, олқиш ҳисобланади. Бу сўзларнинг семантик маъноси *hoş geldin*– (хуш келдинг), *safalar getirdin*–«сафолар келтирдинг», деган маънода айтилади. Хурсандчилик, хушнудлик онларида ва кишиларни қувонтириш ҳолатларида кучли-ҳиссий муносабат натижасида айтилади.

Allah kazadan beladan korusun (L.A.S.762.). – «Аллоҳ балодан офатдан аспрасин». *Kaza-bela* сўзлари тилакдаги синоним жуфтлик сифатида ажратиб олинди. *Kaza* 1. *жон ёки мол йўқотиш ёки уларнинг зарар кўришига сабабчи бўлган ёмон воқеа, ҳодиса.* 2. *вақтида ўқилмаган намоз ёки вақтида тутилмаган рўза кейинроқ диний қоидалари билан амалга ошириш.* 3. *эск. Ҳукм.* 4. *эск. Аёллар вазифаси.* 5. *туман, кичик шаҳарча,* маъноларда изоҳланган. *Bela* 1. *катта зарар ёки муаммога йўл очувчи, сабаб бўлувчи вазият, ҳолат, ёки кимса.* 2. *қутилиш қийин бўлган вазият.* 3. *лойиқ топилган жазо,* маъноларида изоҳланган. Тилакда ҳар икки сўз биринчи рақамдаги таърифи билан маъно ва мазмун бирлиги билан бирига синоним бўла олади.

Allah kol-kanat vere (L.A.S.792.). – «Аллоҳ қўллаб қувватласин». *kol-kanat* сўзлари синоним жуфтлик сифатида тилакда келган. *Kolun-kanadın kırılmaya* (L.A.S.793.). – «қўл қанотинг синмасин». *Sevenlerine kol-kanat olasin* (L.A.S.). – «Яхши кўрганларинг қўл-қанотинг бўлсин». *Köşklerde saraylarda oturasın* (L.A.S.811.). – «қасрларда саройларда яшаш насиб қилсин». *Köşk-saray* сўзлари синоним сўзлар сифатида тилакда ўзига хос бидийлик ҳосил қилган. *Köşk* сўзи *боғ ичида қурилган нақшинкор уй, қаср* маъносида изоҳланган. *Saray* сўзи 1. *Ҳукмдорлар ёки давлат бошлиқлари ўтирадиган жой.* 2. *Жамоатчилик ишлари қилинадиган буюк ишоот.* 3. *Давлат бошлиғи ва унинг атрофи.* 4. *Ҳашаматли, катта завқ билан қурилган бино,* маъноларида изоҳланади. Бу икки сўзлар маъно жиҳатдан бир-бирига жуда яқин қўйилган сўзлардир.

Нутқда синонимларнинг мавжудлиги, синоним серияларнинг мавжудлиги сўзловчига маъно жиҳатидан жуда яқин бўлган бир нечта сўзлардан энг зарурийсини танлашга имкон беради.

Malından-mülkünden hayır güresin inşaallah (L.A.S.832.). – «молингдан-мулкингдан хайрлар кўргин». *Malından-mülkünden* сўзлари тилакда маъно жиҳатдан синоним сифатида танланган. *Malı* сўзи 1. *Бир инсоннинг ёки ҳуқуқий оидлиги бўлган кишининг тасарруфида бўлган.* 2. *бир инсоннинг мулки таркибида бўлган(қорабош) ҳайвонлар.* 3. *олиб сотиладиган ҳар қандай тижорат маҳсулоти, тижорат мол.* 4. *мажозий маънода наскашт кимса,* маънолари мавжуд. *Mülk*-сўзи 1. *уй, дўкон, каби кўчмас мулк.* 2. *давлатнинг ҳукмронлиги остидаги замин.* 3. *вақф бўлмаган тўғридан тўғри кимгадир оид бўлган ер ёки ишоот* маъноларида келган.

Yokluk-yoksulluk görmeyesin (L.A.S.1238.). – «йўқчилик-муҳтожлик кўрмагин». *Yokluk-yoksulluk* тилакда синоним сўзлар сифатида қатнашган. Бу сўзларнинг маъно жиҳатдан бир-бирига яқинлигини турк тилининг изоҳли луғатидан кўриб чиқамиз. *Yokluk* сўзи 1. *йўқ*

бўлиш, топилмаслик ҳолатда бўлиш. 2. фақирлик маъносида келган. *Yoksulluk*-сўзи ҳаёти жуда қийин ўтаётганлик ҳолати, муҳтожлик, етишмовчилик билан яшаиш, фақирлик маънолари изоҳланган. Тилакда бу сўзлар маъно ва мазмун жиҳатидан бир-бири билан синоним сўзлардир.

Yurtsuz-yuvasiz kalmayasin (L.A.S.1257.). – «Уйсиз-ватансиз қолишдан сақласин». *Yurtsuz-yuvasiz* «уйсиз-ватансиз» сўзлар сўзма сўз таржимада шундай маънода келган. Бу сўзларнинг маънодошлигини изоҳлаб чиқамиз. *Yurt* сўзининг зидлаш кўринишидан ҳосил қилинган сўз. *Yurtsuz* сўзи 1. юрми йўқ киши. 2. мажозий маънода яшаши учун аниқ жойи бўлмаган, бошпанасиз кимса.

Yuvasiz сўзи *yuva* сўзининг зидлаш орқали ҳосил қилинган сўздир. Аввало *yuva* сўзини ҳосил қиладиган маънолари келтириб чиқамиз. 1. қушларнинг ва бошқа ҳайвонларнинг тухум қўйишлари, курк бўлиши, кўпайиши, бола очиши, уларни катта қилиши учун тайёрлаган жойи. 2. Асосан оила яшайдиган уй. 3. икки ярим ёш билан тўрт ёшли болаларнинг мактабдан аввал борадиган муассасаси. 4. кимсасизларнинг ёки йўқсил инсонларни яшаши учун очилган жой. 5. Айрим бадхўлқли кишиларнинг бир жойга тўпланадиган маконлари. 6. бир нарсани кўп жойлашган жойи макони, уйаси, маъноларда келади. Тилакда ўзига хос бадийлик билан маъно ва мазмун ифодалаган сўзлар ичида энг яқини бошпанасиз-оиласиз қолмагин, деган маънода тилак билдирилмоқда.

Турк тили ўз тараққиёт босқичида турли ижтимоий-сиёсий таъсирларга учраган. Унинг лексик қатламида четдан кириб келган сўзларнинг, хусусан, араб тилининг таъсири анча сезилади. Ўзлашмалар сабабли лексик қатлам маълум ўзгаришларга учраган. Тилак/олқиш/дуоларда арабча ўзлашмалар оғзаки ёзма манбалар орқали ҳамда оғзаки нутқда қўлланилган арабча ўзлашмалар орқали кириб келган ва турк тилининг таркибига сингиб кетган.

Туркча тилак/олқиш/дуоларнинг бадийлигини оширишга синоним сўзлардан фойдаланиш, сўзларнинг янги-янги маъноларда қўлланиши, эмоционал-экспрессивлиги ортиқ сўзларнинг танланиши хизмат қилган. Синонимия турли тилларда турлича йўллар билан юзага келган. Туркча тилак, олқиш ва дуоларда ҳам синоним сўзлардан бадийятни таъминлашда кенг фойдаланилган. Синонимлар туркча тилак, олқиш ва дуоларда тасвирланган инсон фаолиятидаги энг муҳим ахлоқий қарашлар умумлашмасини ифодалашда, фикрни таъсирчан, мазмунни теран ёритишда қулай восита бўлиб хизмат қилган.

